

MOLNÁR IMRE

Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban*

I. Bevezetés

I. A téma ezzel a címmel történő bemutatása több problémásnak látszó kérdést vet fel. A római joggal foglalkozó kutatók között köztudott, hogy a római büntetőjog súlya elsikkad a római magánjog tekintélye mellett. Erre utal többek között az, hogy a római jog fejlődését véglegesen lezáró jusztiniánuszi kodifikáció legfontosabb jogkönyve az 50 könyvből álló Digesta csak két könyvében foglalkozik (47–48.) a büntetőjoggal, a további 48 könyve szinte teljesen a magánjoggal. De hasonló eredményre jutunk, ha a kodifikáció másik két könyvét vesszük szemügyre.

Ha a római jog modern irodalmát tekintjük át a kép majdnem ugyanolyan, mert a kutatók által megjelent alkotások csak néhány százalékát teszik ki a büntető szabályokkal foglalkozó könyvek, cikkek. Persze a képlet egy kicsit másként alakul, ha a magánjog keretébe illeszkedő magán deliktumokról írt műveket is figyelembe vesszük, mert a magán deliktumok a modern jogban a bűncselekmények kategóriájába tartoznak (pl. lopás, rablás stb.). Rómában viszont a civiljogi eljárás keretében nyertek elbírálást.

Mindezekkel ellentétben a szerzőt a kérdés ebben a formában történő feldolgozásához az vezette, hogy álláspontja szerint nem lehet lényeges különbség az alapvető felelősségi fogalmak – mint például szándékosság, gondatlanság – használatánál a két jogág területén. Feltételezésünket, mind tartalmi, mind terminológiai vonatkozásban szeretnénk igazolni. Nem változtat ezen lényegében az sem, hogy teljes azonosságra nem számíthatunk, már csak azért sem, mert a római jog esetjog volt, így különbségek még azonos jogterületen belül is jelentkezhettek az egyes jogtudósok eltérő véleménye miatt.

A fentiekben két jogágról tettünk említést nem veszítve szem elől, hogy abban a kérdésben teljesen igaza van Pólaynak,¹ miszerint az ókori római jog nem ismerte

* A szerző ezzel a dolgozattal a 70 éves Besenyei professzor életútja, munkássága előtt tiszteleg, úgy is, mint az 1950-es évekbeni egykori diáktársa, valamint 40 éven keresztül tanártársa, és nem utolsósorban kedves barátja, akivel együtt tevékenykedett a Kar sorsának a jobbításában is.

¹ PÓLAY E.: A római jogrendszer tagozódásának kérdései. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 1957, 3. fasc. 4. ZLINSZKY J.: *Római büntetőjog*. Budapest 1991, 3. p.

a jog egészének jogágak szerinti felosztását, dogmatikailag ilyen mélységekig nem ástak sem a klasszikus kor jogászhai, sem a kodifikálást végzők.² Mind a Codexben, mind a Digestában a bűncselekményekre vonatkozó szabályok elkülönítése a magánjog szabályaitól azt erősíti meg bennünk, hogy a kodifikációnál – ha csírájában is megindult a két joganyag egymástól való elválasztása, ami jó kiindulópont lehetett a modern jogoknál a jogágakra való tagozódás megteremtésének.

2. Célunk eléréséhez a feladatot nem lehet másképpen megoldani, mint az azonos, vagy azonosnak látszó fogalmakat külön-külön is, de egymással összehasonlítva vesszük vizsgálat alá, rámutatva az azonosságokra, illetve a különbségekre, majd ezt követően kiemeljük azokat a szabályszerűségeket (alapelveket), amelyek mind a magánjogi, mind a büntetőjogi felelősségi rendszernek az alappillérei. Pólay³ a római jogászok magánjogi gondolkodásmódjáról beszél életművének is felfogható könyvében. Az általa felvetett és bizonyított szabályszerűségek aligha cáfolhatók. Ehhez hozzátartozik az is, hogy kifejezetten a magánjog szabályozásán fáradozó jogtudósok az élet szükségleteinek megfelelően létrehozták azokat a szabályokat, amelyek a társadalom békéjét, a birodalom lakosainak nyugalomát, létbiztonságát, vagyonának élvezetét voltak hivatva biztosítani, ha kell az állami kényszer büntető, megtorló jellegű alkalmazásával⁴. Mind a magánjogi jellegű, mind a közösség biztonságát sértő szabályszerűségeket szankcióval sújtották. Az egyiket többnyire reparáló jellegű, a másikat büntető jellegű szankcióval. A végeredmény azonos, érdeksérelem esetén szankciót kell alkalmazni. Ha a bérlo nem fizeti a bért, akkor a bérbeadó actio locati – elnevezésű keresettel perelhet a bérleti díj bírósági kikényszerítésére. Ha valaki lopott, ellene actio furti-val lehetett fellépni megtorló jellegű büntetés fizetésére. Azaz az előírásokat, a jogszabályokat be nem tartó személy magatartását szankcionálták. Igaz a kétféle szankció más-más jellegű volt. De a magánjogi gondolkodású képzett jogászoktól elvárható volt a büntető szankciók formáinak a kialakítása is. Elsődlegesen a szankció az, amely a két jogterületet összeköti, még ha azok szabályai másfélék is. Ugyancsak összekötő kapocs lehet az, hogy a polgárok vagyonát és személyiségi jogait sértő cselekményeket bűncselekménynek minősítették, de magánjogi per keretében folytatták le az eljárást. A

² Kezdetben a római jogban csak a magánjog tagozódásáról beszéltek. Így szó esett a ius civile – ius praetorium fogalom-párról, ezen belül ius naturale – ius gentium-ról. Lásd BRÓSZ – PÓLAY: *Római jog*. Budapest 1996, 45–47.; MOLNÁR – JAKAB: *Római jog*. Szeged, 2003, 34–36. p. A császárkorban azután megjelenik a ius privatum – ius publicum fogalom-pár Ulpianus megfogalmazásában: Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum D. 1,1,1,2; ugyanez a szöveg található JUSZTINIÁNUSZ *Institutio* könyvében is. 1,1,4.

³ PÓLAY E.: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest, 1988. A szerző több, mint 200 oldalas művében korszakonként vizsgálja a római jogászok gondolkodásmódját. Sommáztaként eljut oda, hogy a gondolkodásmódjuk kezdettől fogva magánjogi gondolkodású volt. Lásd továbbá még F. SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961. F. WIEACKER: *Der römische Jurist. Vom römischen Recht*. 2. kiadás, Stuttgart, 1961, 128–160. p. D. NÖRR: *Spruchregel und Generalisierung*. SZ 89 (1972) 18–93. p.

⁴ Ex asse büntetőjogásként a Digestában szereplő jogászok közül senkit sem lehet számon tartani, talán csak egyeseknél lehet azt mondani, hogy írásaikból többnyire büntető jellegű szabályok kerültek a kodifikáció során felvételre (így pl. Macer, Marcianus).

büntetés pénzbüntetésre irányult. Ennek következtében a büntetteket kétfelé választották. Beszéltek a magánosok érdekeit sértő bűncselekményekről (*delictum privatum*) és a köz érdekeit sértő bűncselekményekről⁵ (*publica iudicia*) vagy más szóval a „crimenekről”. Ebből megállapítható, hogy a modern jogok bűncselekményeit két csoportra osztották Rómában. Részben a magánjogi szabályok alá tartoztak, részben a közérdeket sértő cselekményeknek minősültek és büntetőjogi szabályok szerint nyertek elbírálást.

II. Okozatosság, jogellenesség, kár

1. Annak ellenére, hogy a római jogászok idegenkedtek az egyes fogalmak meghatározásától,⁶ mégis azt lehet mondani, hogy a római jogban kialakult a felelősséggel kapcsolatos alapintézmények a modern jogokban alapfogalmakként megtalálhatók. Találón mondja Sólyom, hogy a polgári jog dogmatikáját nagyfokú formai stabilitás jellemzi. Úgy tűnik az egyes alapfogalmak és alapintézmények kétezer éve adottak. A polgári jog „latinja” nem néhány latin műszó, hanem a római örökség burkából született dogmatika.⁷ Álláspontjával teljes egészében egyetértünk. Azaz a római jog fejlődése során kialakultak mindazon felelősséggel kapcsolatos fogalmak, felelősségi alapelvek, a kártérítési szabályok, a bűncselekmények szankcionálásának rendje,⁸ amelyek a mai jogunkra nézve is többé-kevésbé jellemzők. A fejlődés menetét illetően beszélhetünk primitív jog korszakáról, a preklasszikus jogról, a klasszikus jogról, s végezetül a jusztiniánuszi kodifikáció koráról.⁹

2. Az irodalomban általánosan elfogadott, hogy a primitív jog időszakában (Kr. e. V. sz. – III. sz. közepe) objektív felelősség érvényesült mind a magánjog, mind a

⁵ A Digesta 47-es könyvének a címe: De privatis delictis; a 48-as könyvé: De publicis iudiciis. A szóhasználat félreérthetetlen.

⁶ Jellemző erre Javolenus császárkori neves jogász megállapítása: a civiljogban minden definíció alkotás veszélyes, mert ritkán fordul elő, hogy azt ne forgatnák ki. Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset. (D. 50,17,202).

⁷ SÓLYOM L.: A polgári jogi vétkesség és az árutermelés összefüggése a római jogban. *Állam és jogtudomány*, Budapest, 1973, 4. sz. 635. p.

⁸ A kérdésre vonatkozóan a nemzetközi romanisztikában bőséges, s szinte felsorolhatatlan irodalom áll rendelkezésre. Ezek közül legyen szabad a legújabbakból néhányat kiemelni. C. A. CANNATA: *Sul problema della responsabilità nel diritto privato romano*. Catania, 1996. R. CARDILLI: *L'obbligazione di „praestare” e la responsabilità contrattuale in diritto romano*. Milano, 1995. B. SANTALUCIA: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*². Milano, 1998. Természetesen e mellett nem elhanyagolhatók MARTON GÉZA munkái sem, amelyek közül több olyan megállapítást tartalmaz, ami az új kutatások eredményei tükrében is helytállónak tekinthető (lásd különösen *Bonus pater familias*, Kecskemét 1931; *Felelősség custodiáért*, MJSZK, Budapest 1924; *Versuch eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Haftung*, AcP. 162, 1963).

⁹ Lásd ezzel kapcsolatban M. KASER: *Das altrömsche Ius*. Göttingen, 1949. továbbá *RPRI*² 155. és köv. p., *RR*². *Typisierter „dolus” im altrömischen Recht*. BIDR4, 1962, 80. és köv. p., A. GUARINO: *Diritto privato romano*⁵. Napoli, 1976, 116. és köv. p.; *Storia del diritto romano*⁶. Milano, 1981, 417. és köv. p., MARTON: *A polgári jogi felelősség*. (Kiadás alá rendezte Zlinszky J.) 36–51. p.

büntetőjog területén, annak ellenére, hogy a büntető ügyekben figyelembe vették, vagy legalább ismerték¹⁰ a szándékos elkövetést, különös tekintettel az emberölésre, tűzvészokozásra és a lopásra. Több szerző szerint a primitív jog formális vétesség alapján állt, vagyis az esemény objektív állásából következtetett a vétességre anélkül, hogy tekintettel lenne az esemény viszonyára a tetteshez.¹¹ Kaser¹² a lopás kapcsán kifejtette a tipizált dolus malus ismérveit, mely szerint nem a konkrét esetet vizsgálták, hanem a szituációt, aminek mindig velejárója egy dolozus magatartás, így minden ilyen eset szándékosnak minősülne anélkül, hogy magát a konkrét esetet vizsgálnák. Azt maga Kaser is elismeri, hogy az adott korszakokban nem ismerték a szándékosság modern jog által megkívánt elemeit, vagyis a tettesnél nem volt meg a jogellenesség tudata, a tett akarása; és a ténykörmények ismerete is hiányzott.

A megmaradt forrásszövegek eredete elég bizonytalan, gondoljunk a leges regine-ben található állítólagos szövegekre,¹³ avagy a Gaiustól származó tűzvész okozással kapcsolatos XII táblás törvényre utaló szöveghelyre¹⁴.

A felelősségi alapfogalmak kialakulásánál a jogellenességnek kellett először megjelenni, mert jogellenesség nélkül nincs mit szankcionálni.¹⁵ Ez az okozásban jelenik meg, teljesen mindegy, hogy ez emberölésre, lopásra, vagy kárra vonatkozott.¹⁶ A társadalomban valaki sérelmet szenvedett, a primitív emberi felfogás szerint is ez beleütközött a közösség együttélési szabályaiba. A sérelem nyilvánvaló volt, ha az oksági kapcsolat kimutatható, a tettel szemben megtorló szankcióra került sor,¹⁷ amely lehetett büntető, vagy jóvátétel jellegű. A XII táblás törvény

¹⁰ V. ARANGIO RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*². Napoli, 1933, 157. és köv. p., MARTON (RIDA³ 1949, 178.) szerint, mint a többi ókori államban, Rómában is objektív felelősség érvényesült a kezdeti időszakban. Ez azonban nem ugyanaz az objektív felelősség, mint amit pl. a klasszikus jogban alkalmaztak a custodia felelősség kapcsán.

¹¹ MÁDL: *A deliktális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, 1964, 201. p., MARTON: *Custodia*. 18. p.

¹² *Tipysierten*. 81 és köv. p.

¹³ Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit paricidas esto (Numa. 16). A Numának tulajdonított rendelkezés minden bizonnyal több évszázaddal későbbi keletkezésű, feltehetőleg a pontifikális jogképzés alkotása. Lásd ezzel kapcsolatban W. KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München, 1962, 39. és köv. p.

¹⁴ Gai. D. 47,9,9. E szöveg kritikájára a későbbiek során visszatérünk.

¹⁵ MÁDL szerint a szankcionálásnál kezdetben a jogellenesség jelenik meg, ekkor még nem vizsgálják az emberi magatartás szubjektív jegyeit (i. m. 201. és köv. p.) R. ZIMMERMANN: *The law of obligations roman foundations of the civilian tradition*. Oxford, New York, 1996, 998. és köv. p. A szerző a jogellenesség fogalmának klasszikus és posztklasszikus kori megjelenési formáit mutatja be. HAUSMANINGER: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*³. Wien, 18. p.

¹⁶ MARTON: *A polgári jogi felelősség*. 40. és köv. p.

¹⁷ MÁDL (i. m. 201–202. p.) szerint a jogellenességhez az okozati kapcsolat kimutatása a primitív jog időszakában elegendő volt a szankcionáláshoz, illetve a vélelmezett oksági kapcsolat is elég volt a felelősségre vonáshoz. Vö. továbbá HAUSMANINGER: i. m. 12. p. Árnyaltabb képet fest az oksági viszonyokról H. ANKUM: *Das problem der überholenden Kausalität bei der Anwendung der lex Aquilia im klassischen römischen Recht. De iustitia et iure, Festschrift für Ulrich von Lübtow* (1980)

előtti időre csak hipotéziseink lehetnek, ezért ezzel nem érdemes foglalkozni megbízható forrás hiányában.¹⁸ Hogy a XII táblás törvény ismerte a jogellenességet erre több pontja is utal. A *si in furem nocturnum occisit, iure caesus esto* (VIII. 12.) rendelkezésből egyértelműen következik, hogy az éjszaka tetten ér tolvaj megölése jogszerű tételnek meg van az ellenkező oldala is, ami iniuriának minősül. E korszak törvényalkotójától nem volt elvárható, hogy a jogellenesség fogalmát meghatározza. Az arra való hivatkozás, hogy mi jogszerű egyértelművé teszi a szöveg alkotója tudta ennek az ellentétét is. Cicero szerint a XII táblás törvény tilalmat állít tetten ért tolvaj nappali megölésére. Ha pedig a törvényi tilalom ellenére cselekszik valaki, az jogellenes.¹⁹

Helyesen állapítja meg Mádl,²⁰ hogy a római jogban a jogellenesség tartalmát illetően nem tettek különbséget büntetőjogi, illetve magánjogi jogellenesség között, de nincs általános jogellenesség sem. A tétel első része igaznak látszik, a második vitatható. Igaz ugyan a jogellenességet hosszú időn keresztül az egyes cselekményeknél az elkövetési módokban értékelték és csak a klasszikus korban jutottak el oda, hogy az iniuria fogalmát general klausula formában mondják ki a jogászok.²¹ Az egyes bűncselekményeket a XII táblás törvényben a későbbi auctorok írásai szerint iniuriának minősítették. Így Cicero mondja *carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam lege sanxerunt* (Quest. Tusc. 4,2) és értették alatta a termés gonosz eléneklését. E cselekményt crimennek tekintették a *parcidiummal* (Festus, Paul. Diac. 221) és a *perduellio*val (Festus. P. 102 és 66) együtt. Az emberölést és a hazaárulást a XII táblás törvény halállal büntette. Amit halállal rendelnek büntetni, annak jogellenességéhez kétség nem fér.

A magánjogra nézve a törvény (VI. 1) szövege akként rendelkezik a kölcsön és a vételi szerződésekkel kapcsolatban: ahogy a felek megegyeztek, az legyen a jog (*uti lingua nuncupassit ita ius esto*). Ha nem így járnak el, az jogellenes, Cicero a törvényre hivatkozva mondja, ha a fél nem úgy jár el, ahogy megegyeztek, akkor *duplumra* menő büntetéssel sújtandó (... *dupli poenam subiret... de off 3,16,65*). A jogellenesség miatt a magánjog területén büntető jellegű szankciót alkalmaznak.

3. A jogellenesség mellett már ebben a korszakban megjelenik a kárra utaló kifejezés is, mégpedig a VIII-as tábla 5 pontja töredékeiben ez található „*rupitias*

325. és köv. p. Nem elhanyagolható D. NÖRR széleskörű elemzése sem (*Causa mortis*, München, 1986, 181. és köv. p.)

¹⁸ Álláspontunk szerint a XII t. t. előtti időszak forrásai nehezen fogadhatók el a későbbi korok történészeinek, jogászaikak visszaemlékezései (írásai) alapján. Egyébként nincs különös jelentősége.

¹⁹ Cicero mondja: *Furem ... luce occidi vetat XII. tab...* (pro Tull. 21,50) azaz a nappal tettenért tolvaj megölését a XII táblás törvény tiltja.

²⁰ MÁDL: i. m. 232. p.

²¹ H. HAUSMANINGER erről a következőket írja: In der lex Aquilia ist iniuria ein Tatbestandelement, das bestimmte schadenstriftende Handlungen (*occidere, urere, rumpere*) qualifiziert. (i. m. 18–19. p.) azaz csak az volt a l. Aquilia szerint jogellenes, amely a törvényben előírt magatartás szerint zajlott le. A jogellenesség generál klausula formában történő megjelenését PÓLAY a posztklasszikus korszak időszakára teszi (A személyiség polgárjogi védelmének történetéhez. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 1983, 4. fasc. 94. p.)

...sarcito”, aminek a jelentése Festus szerint (F. 365 és 322) qui damnum dederit solvito. Tehát aki kárt okozott, annak azt meg térítenie²². A damnum szó egészen a juszteniánuszi kodifikációig megőrizte jelentését (Paul. D. 50, 17, 169).

A jogellenesség és a kár együttesen jelenik meg a lex Aquilia első és harmadik szakaszában, lényegében mindkét szakasz hasonló rendelkezést tartalmaz félreértéhetetlenül a jogellenesen elkövetett kár esetére.

Lege Aquilia capite primo cavetur: „ut qui servum servamve alienum alienamve quadrupedem vel pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuit, tantum aes dare domino damnas esto” (Gai. D. 9, 2, 2 pr)

Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia: „ceterarum rerum praeter hominem et pecudem occisos si quis alteri damnum faxit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res erit in diebus triginta proximis, tantum aes domino dare damnas esto”. (Ulp. D. 9, 2, 27, 5)

A törvény keletkezési ideje Kr. e. 286.²³ Számtalan forrásszövegben ismétlődnek a kifejezések. Az irodalomban elfogadott többségi vélemény szerint²⁴ ez lehetett az eredeti szövege a törvénynek. Amiből kitűnik, hogy más rabszolgájának, igás barmának a megölése esetén büntető jellegű kártérítést kell fizetni, mégpedig annyit, amennyi az elpusztított dolog egy éven belüli legmagasabb értéke volt, míg ezek megsebesítése esetén egy hónapra visszamenő legmagasabb érték a fizetendő összeg. A cselekmény deliktualis kötelmet hoz létre a dolog tulajdonosa és az elkövető között. Perelni actio legis Aquiliaevel, azaz a törvény által adott büntető keresettel lehet. A törvény a korábban hozott törvényeket – köztük a XII táblás törvényt is – amelyek a dologrongálást szabályozták, hatályon kívül helyezi Ulpianus tudósítása szerint.²⁵ A törvény különböző magyarázatokkal kibővülve Róma egész története során hatályban volt. Alapvetően és véglegesen rendezte a szerződésen kívüli károkat deliktualis kötelelem formájában. Végülis Rómában kialakítottak egy rendszert a tizenkét táblás törvényben megszerkesztett felosztás szerint, aminek az a lényege, hogy a bűncselekmények egy része büntető bírósági eljárásban nyer elbírálást, ezeket hívták crimeneknek, valamint a cselekmények egy másik csoportja (lopás, személyesértés, dologrongálás, kibővítve később a praetor által kialakított bűncselekményekkel), amelyeket magánjogi bírósági eljárás keretében bíráltak el. Ezek voltak a delictumok. Ezek inkább a magánjogi elvekhez igazodtak. Egyetlen biztos

²² A szöveg részletes magyarázatát lásd PÓLAY: Die Frage der Verantwortung im römischen Recht... *Helikon Rivista di tradizione e cultura classica dell'Università di Messina*, Anno XXVIII, Roma, 1988, 61. p.

²³ HAUSMANINGER: *Schadenersatzrecht*, 8. és köv. p. A szerző bemutatja a keletkezési időpontra vonatkozó irodalmi álláspontokat.

²⁴ Lásd HAUSMANINGER: i. m. 7–8. p. Jegyzeteket is. Vö. továbbá KASER: *RPRI*² 161. p. (további irodalommal), valamint U. v. LÜBTOW: *Untersuchungen zur lex Aquilia de damno iniuria dato*. Berlin, 1971, 15. és köv. p.

²⁵ D. 9, 2, 1 pr.

büntetőjelleggel a szankciójuk adott. A legtöbb esetben a keletkezett kár többszörösét kellett az elkövetővel megtéríteni, illetve pénzbírság megfizetésével kellett elégtételt adni. A dologrongálásnál alig beszélhetünk büntető jellegű szankcióról, csak annyiban, hogy vagy a dolog évi legmagasabb, vagy a 30 napra visszamenő legmagasabb értéket kellett megfizetni, persze emellett érvényesült az a szabály, hogy több tettes több *delictum*, ugyanabból a károkozásból. A császárkorban ezen a kezdetben szigorú elhatároláson lazítottak és megadták a lehetőséget a keresetek variálására.²⁶

A klasszikus korban a megtérítendő kár mértékénél teljesen modern elveket alakítottak ki, amikor az elmaradt hasznot figyelembe vették a térítendő összegnél. Gaius (Inst. 3,212) példálózó jelleggel felsorolja, hogy nemcsak azt a kárt kell megtéríteni, ami a rabszolgában, állatban keletkezett, hanem azt is, amivel a megmaradt többi az előző elvesztésével értéktelenebb lett (pl. színészeknél, muzsikusoknál, vagy a négyes fogatnál az egyik ló kiesése stb.). A szövegben háromszor is használja az *aestimatur* kifejezést (megbecsülik, értékelik) szinte szájába adja a bírónak, hogy ehhez hasonló esetekben hogyan kell eljárni.²⁷ Olyan, mintha általános szabályt adott volna. Az irodalomban többen kifogásolják, hogy a törvény szövege szerint nem lehet minden kárra alkalmazni a törvényt.²⁸ Ennek ellentmondani látszik a törvény harmadik fejezete, amely Gaius ismertetésében következőképpen kezdődik: *Capite tertio de omni cetero damno cavetur* (Gai. Inst. 3,217). A harmadik fejezet minden egyéb kárról rendelkezik. Azaz általános kártérítési szabály *deliktumba* öltöztetve. Nem véletlenül alapul a modern Európa legtöbb országában a szerződésen kívüli károkozásnak a szabályozása a *lex Aquilián*.²⁹

A deliktuális jelleggel lefejtették róla és e szabályokat alapul véve alakították ki a modern szabályozást. Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni (Ptk. 339. §) ... *item in omnibus rebus ... damnum iniuria datum hac parte vindicatur* (Gaius Inst. 3,217) ... minden dolog (minden károkozás) esetében, a jogellenesen okozott kár miatt e törvény alapján lehet fellépni. A két, időben egymástól távol álló szöveg *aequivalens*, teljesen összecseng. Egyesek azt is felvetik, hogy a törvény eredeti szövege megkívánta, hogy a kárt az elkövető saját testével okozza, így már nem beszélhetünk általános kártérítési szabályról,³⁰ mert ha a kár-

²⁶ Vesd össze Gaius *Institutionum* a keresetekre vonatkozó szabályait 4,6,12 és 4,8-9. valamint 4,112 a jusztinianuszi *Institutio* 4,6,18 és 19-ben felvett rendelkezésekkel. Sőt azt is megengedték, hogy a sértett választása szerint vagy *civiliter*, illetve *criminaliter* perelhetett (Just. Inst. 4,4)

²⁷ Gai. Inst. 3,213

²⁸ SÖLYOM szerint (i. m. 636.) nem általános kereset az a. legis Aquiliae. A törvény megjelenésének időszakában minden bizonnyal így is volt. Lásd HAUSMANINGER: i. m. 18. és köv. p. Valamint ZIMMERMANN: i. m. 998–99. p. Erre utal egyértelműen Ulpianus: *Iniuriam autem hic accipere nos oportet ... quod non iure factum est, hoc est contra ius.* (D. 9,2,5,1), ami természetesen nem csak a *lex Aquilia* szövegére vonatkozik, hanem általános érvényű. Álláspontunk szerint, ha a károkozás nem a törvény által előírt elkövetési magatartással valósult meg, akkor *actio utililis* alkalmaztak, és kiterjesztették rá a l. *Aquilia* szabályait. HAUSMANINGER: i. m. 12. p.

²⁹ Lásd ZIMMERMANN: i. m. 117–149. p.

³⁰ LÜBTOW: i. m. 180. és köv. p., HAUSMANINGER (i. m. 12.) rámutat arra, hogy a *lex Aquilia* a *praetor actiones in furtum*, és *actiones utilies* keresetekkel továbbfejlesztette.

okozás nem így történt, akkor nincs kereset. A kérdést maga Gaius is vizsgálja és azonnal megválaszolja. Ha valaki másként okozta (nem ért a tárgyhoz) a kárt, ez esetben utilis actiokat adnak ... *ideoque alio modo damno dato utiles actio datur* ... (Inst. 3,219). Ez már a törvény eredeti szövegéhez képest a jogtudósok magyarázatának az eredménye. Az interpretatio azonban kiválóan sikerült, mert így mégis csak általános kártérítési szabályról beszélhetünk, az utánképzett actio alapján.

Marton³¹ nézete szerint még a juszthinianuszi kodifikációban sem szakadt el a büntető szankció a kártérítési szankciótól és ezért a modern Európa által történt befogadása a törvénynek hibás lépés volt. Ezzel szemben Mádl³² azt mondja, hogy nincs külön polgári illetve büntetőjogi jogellenesség, így a kártérítés eszméje legyőzte a büntetés gondolatát. Minden esetre csak csatlakozni lehet Mádl álláspontjához. A dologrongálás vizsgálata során egyértelművé vált előttünk, hogy a rómaiak sohasem gondolkodtak magánjogi illetve büntetőjogi jogellenességben. Ha törvény tilt valamit (*lex vetat*) akkor a törvénnyel szembe helyezkedő személyt jogellenesen eljárónak kell tekinteni, legyen ez magánjogi, illetve büntetőjogi szabály.

A fentiek alátámasztására bemutatunk a klasszikus illetve a posztklasszikus korból származó regulajellegű szövegeket.

Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur (Ulp. D. 47,10,1 pr.)

Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit (Paul. Coll. 2,5,1)

Sed quod non iure factum est, hoc est contra ius (Ulp. Coll. 7,4,3)

Jusztinianusz *Institutio* könyvének a személyisértéssel foglalkozó része a következő szavakkal kezdődik: *Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit* (4,4 pr.). Általánosan jogellenesnek tekintjük mindazt, ami nem jogszerű, avagy nem nevezhető jogosnak az, ami a joggal ellentétes. Az elmondottakból egyértelműen kitűnik, hogy a klasszikus kor jogtudósai, majd a munkáikból készült posztklasszikus kivonatok és a justinianuszi kodifikáció szinte a mai kornak megfelelő precíz fogalmat adott a jogellenességről³³ (*constat inter omnes*). Ami a joggal ellentétes, legyen az magánjogi szabály, avagy büntetőjogi, az jogellenes (*generaliter*).

Ejtsünk néhány szót e kérdés lezárásaként a kárról. Mádlnak³⁴ a véleménye szerint a felelősségnek a mai értelemben vett egységes fogalma még a fejlett római jogban sem jött létre, továbbmenve úgy véli, hogy általános kárfogalom sem. A

³¹ *A polgári jogi felelősség*. 53. p., kifejti továbbá még azt is, hogy a posztklasszikus korban bizonyos hatással volt egymásra a büntető és a megtérítési kereset, amennyiben a pónális akciók rei perszekutorius jellemvonásokat vesznek fel (49. p.).

³² Álláspontja szerint csak büntetőjogilag illetve polgári jogilag értékelhető jogellenességről beszélhetünk (i. m. 232., 238. p.)

³³ PÓLAY: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. *Iniuria* tényállások a római jogban. *Acta juridica et politica*, Szeged, 1983, 9–10; 93. p., ZIMMERMANN: i. m. 998. p., S. SCIPANI: *Responsabilità „ex lege Aquilia”*. Torino, 1939, 51. és köv. p., valamint LÜBTOW: i. m. 83. és köv. p.

³⁴ HAUSMANINGER (i. m. 28–30. p.) a törvény első és harmadik fejezetét a károkozásra tekintettel vizsgálja, lásd még LÜBTOW: i. m. 121. p.

mondat első felére a későbbiek során visszatérünk. A kár fogalmára vonatkozóan forrásaink alapján a következőket lehet megállapítani.

Már a XII táblás törvényben megjelenik a *damnum* kifejezés, majd ezt követően végig ezt használják. A kezdeti időszakban nem tettek különbséget a kár és a károkozó magatartás között – *damnum datum*-ról beszélnek. Néhány forrástörédekből lehet összeállítani a mai értelemben vett kárfogalmat.

Paulus szerint: *Damnum ... quasi deminutione patrimonii dicta sunt* (D. 39,2,3). Kárnak mondják a vagyonban bekövetkezett csökkenést.³⁵ A fogalmazás egyszerű, de ennek ellenére visszaadja a hétköznapi élet felfogását a sokféle káresetről.

Ugyancsak Paulustól olvashatunk egy más megközelítésben íródott szöveget, amely tényleges kárról és elmaradt haszonról beszél. ... *in tantum competit, in quantum mea interfuit, id est quantum mihi abest quantumque lucrari potui* (D. 46,8,13 pr.) ... annyi követelhető amennyi az enyém volt, azaz amivel csökkent a vagyonom és amit jogosan remélhettem. Kár tehát a tényleges vagyonszökkenés és a jogosan várt vagyonnövekedés elmaradása. Arra a kárra, ami az elmaradt haszonnak a következménye, jó példa Jusztiniánusz *Institutio* könyvének a következő szakasza: *si vero vivet ... praeterea operarum, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est* (4,5,1). Ha a megsérült szabad ember élve maradt ... meg kell kapnia azt az összeget, ami munkamulasztása folytán kiesett, és a jövőben ennek folytán kieső jövedelmét, hogy munkaképtelenné vált. A quasi-deliktális kötelezettség olyan kárra vonatkozik, ami a sérült elmaradt keresetéből adódik.³⁶ A teljesen modern szabályozásból az is kiderül, hogy a kárt szenvedett a bíró által méltányosan megállapított összegre tarthat igényt (*quantum ob eam rem aequum iudici videtur*) az elmaradt haszon aligha ítéltető meg pontosan ez a bíró méltányos mérlegelésétől függ, így részben erkölcsi kárnak is felfogható.³⁷

4. Essék szó a deliktumoknál alkalmazott keresetekről is, mivel ezek vizsgálata alapvetően eldönti, hogy a magánosok érdekeit sértő jogellenes cselekményeknél

³⁵ Vö. Brósz – Pólay: *Római jog*. 343. p., HAUSMANINGER: i. m. 28. és köv. p., ZIMMERMANN: i. m. 999. p., LÜBTOW: *Lex Aquilia*. 296. és köv. p.

³⁶ ZIMMERMANN: i. m. 1035., 1126., 1128–29. p. Kitekintést ad a quasi deliktális kötelelem modern jogokba való átvételéről. Vö. BRÓSZ – PÓLAY: *Római jog*. 468. p.

³⁷ A személysértésnél (*iniuria*) alkalmazott büntetések, az elégtétel adása erkölcsi kárnak is felfogható, ami tovább bővíti az általános kárfogalmat. PÓLAY (*A személyiség...* 71. és köv. p.) ezzel kapcsolatban a következőket írja – Gaius Inst. 3,224 alapján – szabad ember testi sértés folytán ért sérelmét vagyoniilag aestimálja, s a *iudex* ennek megfelelően maximálisan ennyit ítél meg részére. Azaz testi sértés vagyoni eszközökkel történő megváltása (erkölcsi kár). Ha valakinek a jó hírét bemocskolják a *praetor a. iniuriarum*-ot adott, ami ugyancsak vagyoni elégtétel volt (Pap. D. 47,10,15,29). Ugyancsak erkölcsi kárként jelentkezik a hitelrontás *infamandi causa* alapján (D. 47,10,15,32) Ulpianus (D. 47,15) szinte utólérhetetlen esetőmeget ismertet elsődlegesen a praetori joggyakorlat alapján, amikor az elkövetők *adversus bonos mores* járnak el, s mind-mind a sértettek jó hírét, becsületét tisztességét sértik, ami a közvélemény szemében „kárt szenved”, mert csökken az irántuk való tisztelet. Vö. az elmondottakat a következő szerzők műveivel, akik általában ugyanezen az állásponton vannak: R. WITTMANN: *Die Entwicklungslinien der klassischen Iniurienklage*. SZ 91 (1974) 316. és köv. p. 339. és köv. p. F. RABER: *Grundlagen klassischen Iniuriensprüche*. Wien-Köln-Graz, 1969, 50. és köv. p., valamint 68. és köv. p. MARTON: *A polgári jogi felelősség*. 49. p.

csak büntető kereseteket ismert a jog, vagy emellett külön kártérítési igénnyel is fel lehetett lépni. Nem osztjuk a szinte communis opiniónak is nevezhető azon álláspontokat, miszerint a deliktumnak egyetlen következménye van, a deliktuális kötelelem.³⁸ Nagyon röviden néhány forrásszöveg bemutatásával szeretnénk igazolni azt, hogy ugyanazon jogellenes magatartásból kifolyólag a büntető kereset mellett a dolog visszaadása, a dolog értékének a megtérítése, illetve kártérítésre is lehetett perelni.

Olykor lényeges különbség látszik Gaius Instituciójában illetve a juszteniánuszi Institutióban található szankció szövegek között.

Poenam tantum consequimur velut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione vi bonorum raptorum: nam ipse rei et vindictio et conditio nobis competit. (Gaius Inst. 4,8)

Rem vero et poenam persequimur velut ex his causis, ex quibus adversus infitiantem in duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi damni iniuriae legis Aquiliae (4,9)

Büntetésre perlünk – mondja Gaius – például a furti actioval és az a. iniuriarummal és egyesek véleménye szerint a vi bonorum raptorummal. A dolog visszaszerzése vonatkozásában akár vindictioval, akár conditioval lehet perelni. Azaz Gaius álláspontja szerint a deliktumból csak a büntető kereset folyik, a másik kettő nélkül is megilleti a károsultat. Nem vitás a tulajdoni kereset igen, de ha conditio (furti) alapján perelnek, ehhez valami kauza kell, az pedig a lopás kauzája. Tehát a dolog kiadására, illetve annak értékére való perlés a conditio furtiva alapján történik. A dolog (annak értéke) és a büntetésre irányuló keresetek között megemlíti a legis Aquiliaet is,³⁹ így mint noxalis keresetet kezeli.

Közelebb visz bennünket a kérdés megoldásához a juszteniánuszi Institutióból származó szöveg.

Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae et obi id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti...

³⁸ Lásd ezzel kapcsolatban MARTON: *A polgári jogi felelősség*. 51 p. Pontosabban fogalmaz HAUSMANINGER (i. m. 34. p.), amikor a következőket mondja: die actio legis Aquiliae ist primär eine Pönal klage. Azonban hozzáteszi: Gaius Inst. 4,6-9 spricht von einer gemischten Funktion der actio legis Aquiliae. Lásd a kérdéssel kapcsolatos hasonló jellegű (uo.) további fejtegetését is. Nem elfogadható számunkra FÖLDI A. véleménye (A kontraktuális és deliktuális felelősség konkurenciájának történetéhez. *Acta Facultatis Pol.-Jur. Univ. Sc. Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae*. Tom. XXVII [1985] 119. p.), mely szerint delictumból csak büntető kereset származik, és a deliktummal okozott kár megtérítését a delictum alapján egyáltalán nem lehet követelni. Ennek a megállapításnak igen sok eredeti forrás ellentmond. Vö. LÜBTOW: *Lex Aquilia*. 69. és köv. p. álláspontjával is.

³⁹ Conditio ex causa furtiva keresetről beszél ZIMMERMANN is (i. m. 943.), ami a furtumból mint delictum privatumról fakad, ami vagylagosan állhat fenn a tulajdoni illetve egyéb kötelmi keresettel. Azaz a kereset a lopás kauzáján alapszik.

...nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam condictio est. (4,6,18)

Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo rei persecutio continetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de damno mixta est... (4,6,19)

A 4,6,18-ban felvett szöveg majdnem megegyezik Gaiuséval, a különbség az, hogy itt hangsúlyozzák, hogy a bűncselekményekből keletkezett keresetek vegyesek is lehetnek, vagyis benne van a büntetés és a kártérítés is. A *condictio* megadását a szöveg a tolvaj ellen helyesli, a tolvaj viszont a deliktumból kerül a kötelembé, így a kereset kauzája a lopás deliktuma.⁴⁰

Igencsak egyértelmű a szöveg a rablást illetően. A négyszeresre menő keresetből háromszoros büntető jellegű, az egyszeri a kár megtérítését foglalja magában (*rei persecutio*), ezért nevezi vegyes keresetnek. Ugyancsak mixtanak nevezi az a. legis Aquiliae-t is.

A két forrás vizsgálatának összegzése alapján megállapíthatjuk, hogy a jogelzenes károkozásnál mindkét esetben kártérítésre és büntetésre lehet perelni. A furtumnál *condictio furtiva* adja a megtérítési jelleget. A rablásnál teljesen egyértelmű a helyzet.

A szankciók vizsgálata alapján az a következtetés vonható le, hogy a magán bűncselekményeknél az ősi jog megtorló, elégtételt adó rendelkezései a juszteniánuszi korban összesimulnak a kártérítés gondolatával, a formák megtartása mellett a büntetőjelleg erőteljes hangsúlyozásán keresztül a kártérítési szankció is megjelenik. A kártérítés is a deliktuális cselekmény következménye, s így a deliktum és a kártérítés nem tudott egymástól elválni. Jó példák erre azok a tényállások, ahol egy szerződészegés deliktuális magatartást is megvalósít.⁴¹ A magánjogi és büntetőjogi szabályozás nem különült el egymástól, de ennek nem is kellett bekövetkezni. Az ezer éves jogfejlődés eredményeként a deliktumok egyik legjelentősebbike a *damnum iniuria datum* a birodalom bukását túlélve benne él a modern Európa szerződésen kívüli kárrendezésnek szabályaiban.⁴²

⁴⁰ Lásd a 39-es pontban foglaltakat.

⁴¹ Az Ulpianustól származó D. 9,2,7,8 és ennek folytatásaként jelentkező D. 9,2,8 pr. (Gai.) szövegek kimondják, ha az orvos rosszul operált vagy a jó operáció után a gondozást elmulasztja, ellene vagy a szerződés alapján, vagy a *lex Aquilia* alapján lehet perelni. Mind a deliktuális, mind a contractuális kereset ugyanazt az eredményt hozza (vel ex locato vel ex lege Aquilia), mindkét módot ugyanazon kár megtérítésére vonatkozik. Esetünkben nincs különbség kétféle kereset között. A két klasszikuskori neves jogász ugyanazt az álláspontot képviseli. Ugyanilyen döntést hozott Alfenus is a bérbeadott és túlterhelt öszvérek esetében (D. 19,2,30,2) itt sincs akadálya a kétféle kereset valamelyikével való perlésnek. Természetesen az összecszerűségben lehet eltérés a két kereset között, de a bíró mérlegelése ezt kiküszöbölhette. Lásd LÜBTOW: i. m. 68. és köv. p., valamint HAUSMANINGER: i. m. 38. p.

⁴² Vess össze ZIMMERMANN: i. m. 981. p. (*actio directa* and *actio in factum*), az *actio utilis*re nézve 994–95. p.

III. Vétesség, bűnösség kérdése

1. Az előzőekben láttuk, hogy a jogfejlődés kezdeti időszakában a felelősségre vonás alapja a jogellenes magatartás volt. Azt, hogy az eljáró (mulasztó) személynek ez felróható-e, vagy sem, nem tették vizsgálat tárgyává. Kutatásaink alapján arra az eredményre jutottunk, hogy ez az állapot a Kr. e. III–II. századig tarthatott, amikor a cselekmények elbírálásánál kezdték figyelembe venni az eljáró személyben lejátszódó folyamatot.⁴³ Azaz vizsgálat tárgyává tették, hogy az eljáró személy az általa okozott kárt szándékosan követte el, illetve terheli-e hanyagság, mulasztás, felületes eljárás a jogellenes cselekmény megtörténésénél. Hogy ez időben mikor történt, pontosan nem lehet meghatározni, azonban a forrásokból megközelítő pontossággal kikövetkeztethető. Ennek alapvetően két együttes feltétele volt. Az első az, hogy a társadalomban olyan gazdasági fejlődés következzen be, mely átalakította a korábbi autarkiaira berendezkedett társadalom arculatát, szerkezetét, továbbá a jogrendszerben magában is olyan fejlődés álljon elő, amely képessé tette a joggal foglalkozókat az emberi belső szubjektív folyamatok észlelésére, és ennek az esetek elbírálásánál történő figyelembe vételére.⁴⁴ Az emberek a tudati fejlődés folytán eljutottak arra a szintre, amikor már a károk, a szerződések megszegése, a büntető jellegű cselekmények elbírálásánál szükségszerű lett annak vizsgálata, hogy az okozó személy vétkes, illetve bűnös volt-e. Tehát túljutottak a pusztán okozati tényezők vizsgálatán, azt is figyelembe vették, hogy az elkövető bűnös, illetve vétkes-e.

Az irodalomban kialakult *communis opinio* szerint ez a folyamat a közbüntettek elbírálásánál jelentkezett előbb, míg a deliktumoknál, és a magánjogi jellegű sérelmeknél (szerződésszegés) későbbi fejlődés eredménye.⁴⁵

2. A XII táblás törvény töredékeiben szó esik a szándékos és véletlen tűzvész okozásról (VIII 10). A *leges regiae*-ben ez olvasható: *Si qui hominem dolo sciens morti duit ...* (Numa 16). A *leges regiae* keletkezési ideje a sokféle irodalmi állás-

⁴³ Erre a legbiztosabb támpont a Kr. e. 286-ban keletkezett *lex Aquilia*, amely objektív felelősséget ismer, vagyis az iniuriát, sem az első, sem a harmadik fejezetében nem esik szó a szándékosságról, illetve a gondatlanságról. Minden bizonnyal ebben a korban ismerték a szándékosságot, de a törvényhozók ennek figyelembevételét nem vonták be a cselekmény elbírálásához. A közbűncselekmények területére vonatkozóan a XII t.t.-ben az emberölés és tűzvész okozás, és a *leges regiae*-ben ugyancsak az emberölés tekintetében kimutatható a szándékos elkövetés ismerete. Ezek a források igen aggályosak, különösen a *leges regiae* datálása. Nem beszélve az egyéb problémákról, így a szándékosság minden tartalmi elem nélküli, formális használata, ezekre később visszatérünk. Lásd PÓLAY: *Verantwortung...* 64–65. p. a XII t.t. felelősségi elveiről; MARTON: *RIDA* 3. 178. p.

⁴⁴ MARTON (*A polgári jogi felelősség*. 42. p.) szerint nem lehet kimutatni, hogy a belső lelki elemek értékelése mikor hatolt be a jog területére, erre csak valószínűleg lehet következtetni. Vö. MÁDL: i. m. 214. p.

⁴⁵ Ez az álláspont az alábbi szerzők műveiből olvasható ki: TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Darmstadt, 1990 (az eredeti változatlan utánnyomása) 59. és köv. p.; KUNKEL: *Kriminalverfahrens*. 37. és köv. p., továbbá SANTALUCIA: i. m. 3. és köv. p. A kérdés részletes áttekintését lásd MOLNÁR I.: *A római magánjog*. 12. p., 38. és köv. p. a vonatkozó irodalommal együtt.

pont összevetése alapján a XII táblás törvény századára tehető.⁴⁶ A szándékos tűzvész okozás és a szándékos emberölés büntetése halál. Míg a szándékon kívül eső elkövetés büntetése jóval enyhébb. A törvények elkészítői ismerték a szándékosságot és az azon kívül eső területet, a véletlent. A szándékosság a cselekvés okozását jelentette, de nem beszélhetünk a jogellenesség tudatáról. A belső motiváció vizsgálatára nem került sor, így lényegében csak formális, a cselekvéssel együtt járó akarati elem jöhet szóba.⁴⁷ Ennek ellenére megállapítható, hogy két felelősségi alapfogalom a szándékosság és a véletlen már az ősi jogban megjelent és a közbüntettek elbírálására vonatkozott. A magánjog területén primitív eredmény felelősség érvényesült.

3. Lényeges változás a köztársasági korban a III. századtól jelentkezik, és a kor végére többé-kevésbé egy a vétkességen illetve bűnösségen alapuló szankciórendszer jön létre.⁴⁸ A büntető bíraskodás a praetor irányítása mellett az egyes bűncselekményekre létrehozott kezdetben ideiglenes, később végleges questiók (esküdt-székek) előtt folyt le. Végleges állandó jellegű büntető bíróságok Augustus császár korától működtek.⁴⁹ Az egyes bűncselekményekre vonatkozó törvényi rendelkezések szövegeiből félreérthetetlenül kitűnik, hogy közbüntetteket a köztársasági kor végén csak szándékosan lehetett elkövetni.⁵⁰

A magánjog területére tartozó deliktumoknál a vétkesség-bűnösség uralkodóvá válása a köztársaság utolsó két századában megtörtént. Lényegében ugyanez elmondható a szerződési jogra is a vétkesség vonatkozásában.⁵¹ Ezek mérőföldkövei a

⁴⁶ KUNKEL szerint a Numának tulajdonított rendelkezések a pontifikális jogalkotás termékei (*Kriminalverfahren*. 42. és köv. p.) P. JÖRS: *Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik I*. Berlin, 1888, 15. és köv. p., PÓLAY: *Verantwortung*. 61. p.

⁴⁷ SÖLYOM (i. m. 638. p.) szerint a dolus eredetileg a cselekvés tudatosságát jelentette, nem annak felróhatóságát is.

⁴⁸ KUNKEL (*Untersuchungen*. 97. p.) szerint a iudicia publica a büntető eljárásban a II. század végére alakult ki, különös tekintettel az állandó quaestiók működésére, ami előzményében visszanyúl a III. századig (i. m. 50. és köv. p.). SANTALUCIA: i. m. 97. és köv. p. A magánjogra nézve lásd KASER: *RPRI*². 485. p. A szerző a bona fides megjelenésével hozza kapcsolatba a magánjog területén a felelősségre vonatkozó változásokat, MOLNÁR: i. m. 50. és köv. p. a vonatkozó irodalommal. A culpa megjelenésére és fogalmának meghatározására lásd R. CARDILLI: *L'obbligazione di „praestare” e la Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Milano, 1995, 141. és köv. p., 189. és köv. p.

⁴⁹ SANTALUCIA: i. m. 189. és köv. p., KUNKEL: *Questio*. In *Kleine Schriften*. 67., 94., 120. p., MOMMSEN: i. m. 363.

⁵⁰ Részletesen vizsgálja a kérdést E. HÖBENREICH (*Unterlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigter Tötungen von Sulla bis Hadrian*. SZ. 107., 249. és köv. p.), és arra az eredményre jut, hogy a „gondatlan” emberölés büntetése a Sulla-féle lex Corneliánál ki van zárva (i. m. 272. és köv. p., 314. és köv. p.) A gondatlanságból elkövetett emberölés büntetése szerinte Hadrianus császár rendelkezésében jelent meg. (294. p.).

⁵¹ Nem kívánunk belebonyolódni abba, hogy ezek a fogalmak melyik területen jelentkeztek először, a modern kutatók e tekintetben megosztottak. A jelen dolgozat szerzője hajlik a felé, hogy mind a szándékosság, mind a gondatlanság a büntetőjog területén jelentkezett először. A büntetőjogba természetesen beleértendő a deliktumok csoportja is. E folyamatban talán a legfontosabb lépcső a culpa Aquiliana volt. Ezzel kapcsolatban lásd a következő szerzők álláspontját: KASER: *Das Atrömische ius*. Göttingen, 1949, 85. és köv. p., MOLNÁR: i. m. 50. és köv. p. a vonatkozó irodalommal. LÜBTOW: i. m. 83. és köv. p., KUNKEL: SZ. 49 (1929) 158. és köv. p. Ezzel kapcsolatban tanulsá-

következők: Cato (meghalt Kr. e. 149) leírja, hogy az olajszedő munkásoknak (napszámosoknak) esküt kell tenniük, hogy sem ők nem lopnak, sem másokat gonosz szándékkal nem segítenek elő a lopásban ... non subripuisse neque quemquam suo dolo malo ... (De agri cultura 144,2). Ami a XII táblás törvényben még nem látható itt megjelenik a „suo dolo malo”, a rossz szándékú lopás esete. Cato 145,2 szakasza is suo dolo malo ... subripuisse ... lopásról beszél. Kifejezetten hangsúlyozza a lopás szándékos elemét. A bona fides megjelenésével⁵² a római szerződési rendszer átalakul, a szerződési felelősségnek velejárója lesz a dolusért való helytállás, azaz minden ami a bona fidessel ellentétes. Jól példázza ezt Ulpianus edictum-kommentárjában található szöveg:

In contractibus quibus dolo praestatio vel bona fides inest heres in sulidum tenetur (D. 50,17,152,3).

E regulaszerű mondatból látszik, hogy az örökös egyetemlegesen felel azokból a szerződésekből kifolyólag, amelyekben a dolusért való felelősség vagy a jóhiszeműség szerepel.

Cicero a következőképpen emlékezik vissza a dolus jogi életben való megjelenésére (De off. 3,15,61). A dolus malus a XII táblás törvényből, a Kr. e. 200 körül megjelent lex Plaetoriából, törvények hiányában a jogtudományból a (praetori joggyakorlatból), amelyben a bona fides érvényesült,⁵³ jött létre.

Mint láttuk a magánjogra nézve, ide számítva a lopást is a dolus meghatározó elemmé vált. A szerződésen kívüli károk vonatkozásában a bona fides megjelenése maga után vonta az objektív felelősség alapján álló lex Aquiliánál is a szándékoság figyelembevételét, vagyis a felelősségnek a szándékos károkozás eseteire való csökkentését.⁵⁴ Ez valamikor a II. század derekán történhetett meg.

4. A culpa megjelenését a szerződésen kívüli károk esetében a Kr. e II. sz. végére teszi Javolenus, amikor P. Mucius véleményét ismerteti a híres Gracchus-féle zavargások kapcsán. A nem sokkal később tevékenykedő Servius egy hozománnyal kapcsolatos pénzügyi vitában a felelősséget a dolus malusra illetve a culpára vonatkoztatja (D. 24,3,66 pr)⁵⁵ E korszak terméke az általános culpa fogalom definiá-

gos megállapításokat tesz SZEMÉLYI K.: *Vétkességi fokozatok...* 18. és köv. p. Legújabban CARDILLI: i. m. 140. és köv. p.

⁵² ARANGIO-RUIZ (i. m. 32. és köv.) alapos elemzés alá veszi a bona fides, mint a dolus malus ellentétét, illetve egymás kizárását. Érvéle meggyőző, álláspontját részletes forráselemzéssel igazolja. Továbbá SCIPANI: i. m. 80. és köv. p.

⁵³ Cicero szövege a következőképpen hangzik: Atqui iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut in tutela duodecim tabulis, in circumscriptione adulescentium lege Plaetoria, et sine lege iudicii, in quibus additur ex fide bona.

⁵⁴ Lásd LÜBTOW: i. m. 77. és köv. p., továbbá G. MAC CORMACK: Dolus in Republican Law. *BIDR*, 1985, 528. és köv. p.

⁵⁵ Vö. KUNKEL: *Diligentia* SZ 45. (1925), 158. és köv. p., CANNATA: *Colpa*. 269. és köv. p., PÓLAY: *A személyiség*. 44. és köv. p. LÜBTOW: i. m. 98. p., legújabban CARDILLI (i. m. 141. és köv. p.) egyértelműen Publicius M. Scaevolanak tulajdonítja culpa fogalom megjelenését.

lása. Paulus Q. Mucius szájába adja ezt a sokat vitatott definíciót,⁵⁶ a favágó tevékenységével kapcsolatos szerződésen kívüli kár esetében, e mellett még precízen elhatárolja a dolusért való felelősséget a kulposus felelősségtől. Az ismert szöveg a következőképpen hangzik: *culpam autem esse, quod cum a diligente provideri poterit, non esset provisum aut tum denuntiatum esset...* (D. 9,2,31) gondatlan az, aki nem látta előre, amit egy gondos ember képes lett volna észlelni (s nem kiáltott).⁵⁷ Talán ma sem tudnánk pontosabb definíciót adni.

A köztársasági kor legvégének, jogtudósa Alfenus Varrus számtalan esetet mutat be a culpa Aquilianára nézve, tevékenysége döntő jelentőségűnek látszik a különböző jogesetekből leszürethető gondatlansági kör tisztázására.⁵⁸ Különösen jelentős a gondatlanságnak a véletlentől való elhatárolása. Egy ilyen eset a labdaszedő gyerek játék közbeni sérülése. Arra a kérdésre, hogy lehet-e az okozó ellen keresetet adni, a válasz nem, mert az eset inkább véletlennek, mint gondatlannak látszik (*cum casu magis quam culpa videtur factum* D. 9,2,52,9). A másik eset egy közös tulajdonban lévő rabszolga csonttöréses balesetét mutatja be, egy olyan kázus kapcsán, amikor olyan veszélyes munkával bízták meg, amit még nem végzett. Itt inkább gondatlanságra vezet vissza az esetet, mint véletlenre (*...culpa illius magis quam casu...* D. 10,3,26), ezért javasolja a perindítást.⁵⁹

Ugyanebben az időszakban a casus egyik formájaként meghatározzák a jogászok a vis maior fogalmát. A szöveg Ulpianus íásaiban bukkan elő. Ulpianus viszont úgy mutatja be, hogy az Serviustól – e korszak legjelesebb jogásától – származik. Si vis tépestatis ...*Servius omnem vim, cui resisti non potest...* (D. 19,2,15,2). A kérdés az, hogy a vihar által tönkrement termés kiesése sújthatja-e a bérlőt, a válasz nem, mert minden olyan erő, aminek ellenállni nem lehet, nem esik a bérlő terhére.⁶⁰ Később ugyan finomítják a definíciót, talán ezek közül Gaius

⁵⁶ A communis opinio szerint – elsősorban Kunkel hatására – ez a fogalom a posztklasszikus kor terméke. Ezzel ellentétes véleményeket lásd elsősorban SCIPANI: *Responsabilità* 141. és köv. p., legújabban CARDILLI: i. m. 193–194. p., aki a legújabb irodalmat is adja, alapvetően Cannata álláspontjához csatlakozik. Vö. továbbá MOLNÁR: i. m. 64. és köv. p. részletes irodalommal.

⁵⁷ CARDILLI szerint (i. m. 194.) az itt vizsgált két forráshely a republikánus korszak jogászainak az álláspontját tükrözi ... I due termini si dimostrano, nel giurista repubblicano ... (uo. különös tekintettel a 12-es jegyzetre is).

⁵⁸ Alfenus Varus 12 olyan esetet mutat be, amiből egyértelműen leszürethető, hogy teljes birtokában volt a culpa fogalomnak. Vö. ZIMMERMANN: i. m. 1013. p., különös tekintettel a 92-es jegyzetre. CANNATA szerint A. Varus tanítómestere Servius a culpa Aquiliánát már regulaszerűen alkalmazza (*Colpa*, 274. p.).

⁵⁹ SCIPANI (i. m. 176. 14. jz.) e forrásokban alkalmazott culpa-casus distincio kapcsán a következőket mondja: il riferimento a culpa é molto probabilmente molto genuino. VISKY: *RIDA* (1949) 453–455. p. minden igényt kielégítő szöveg egzeziszt végez.

⁶⁰ A vis maiorra nézve a legfontosabb irodalom a Servius-féle definícióval kapcsolatban TH. MAYER-MALY: *Höhere Gewalt: Falltypen und Begriffsbildung Festsch. Steinwenter*, Graz-Köln, 1958, 139. és köv. p., J. MIQUEL: *Periculum locatoris*. SZ 81 (1968) 174. és köv. p., M. KASER: *Periculum locatonis*. SZ 74 (1957) 170. és köv. p., VISKY K.: *Vis maior a római jog forrásaiban*. Budapest, 1949, 109. p. Legújabban CARDILLI: i. m. 233. és köv. p. Áttekinti az ellentmondó álláspontokat a szöveg eredetiségét illetően, valamint ZIMMERMANN: i. m. 370. p., R. FIORI: *La definizione della locatio conductio*. Napoli, 1999, 85. és köv. p. A szerző áttekinti a kívülről jövő és egy dologból

fogalmaz legpontosabban: ... si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest... D. 44,7,1,4) olyan nagyfokú véletlen, aminek az emberi gyengeség ellenállni nem képes. Ezzel a casus kétfelé tagozódott.

5. Az előadottakból kitűnően megállapíthatjuk, hogy a magánjog területén – beleértve a deliktumokat is, tiszta vétkes felelősség alakult ki. Vonatkozik ez a szerződések területére, de a szerződésen kívüli károkozásokra is. Ezeken a területeken a szerződésszegő, a károkozó mind a dolusért, mind a culpáért felelt.⁶¹ Ami az úgynevezett magán deliktumokat illeti értelemszerűen csak a dologrongálás esetében terjed ki a felelősség a gondatlan károkozásra is, a többi deliktumnál (lopás, rablás, személysértés, megfélemlítés, megfélemlítés) csak a szándékos elkövetést pönalizálták.⁶² A törvényi előírások ekképpen hangzanak.. Furtum est contrectatio rei fraudolosa ... (Paul. D. 47,2,1,3). A lopás egy dolog gonosz szándékú elvétele. A rablásnál qui ... rapuisse recepisso dolo malo (Ulp. D. 47,9,1 pr) gonosz szándékkal erőszakkal elveszi. Qui adversus bonos mores convincium cui fecisse... (Ulp. D. 47,10,15,2) aki jó erkölcsbe ütköző gyalázkodó cselekményt hajt végre stb.

Az elmondottakból az a következtetés is levonható, hogy a különösen dologrongálásra vonatkozó rendelkezések a felelősségre vonás tekintetében a magánjogi szabályokhoz igazodtak, mivel egyetlen olyan deliktum volt, amelyet gondatlanul is el lehetett követni. De a többi deliktum is a culpozus elkövetés lehetetlensége kivételével többnyire a magánjogi szabályok szerint nyert elbírálást – (így pl. a deliktum kötelmet hoz létre, a crimen nem hoz létre kötelmet) – magánjogi peres eljárás keretében.⁶³

Ami a crimeneket illeti, az ősi jogban történő vizsgálódásunk során az emberölésnél és a tűzvész okozásnál találkoztunk a dolusszal, mint a felelősségrevonás alapjával, de szó esett egy a doluszon kívüli területről is.⁶⁴ A gazdasági és társa-

adódó vis maior jellegű eseményeket. Lásd P. PINNA PARPAGLIA: *Vitia ex ipsa re. Aspetti della locazione in diritto romano*. Milano, 1893. A szerző egy egész tanulmányt szentel a kétféle jellegű vis maior bemutatására. H. ANKUM: La responsabilità contrattuale nel diritto romano classico e nel diritto giustiniano. *Diritto romano e terzo millennio*. Napoli, 2004, 147–151. p. Maga Ankum is egyetért Cardillivel és Cannatával, hogy a vis maior definíciója már Serviusnál kialakult, amit e cikk szerzője is oszt.

⁶¹ CANNATA szerint (*Colpa*, 240–246. p.) a lex Aquiliánál érvényesülő felelősség és a szerződéses felelősség ugyanarra az alapelvre támaszkodik. Álláspontja szerint a szerződéseknél jelentkező culpa lényegében a culpa Aquiliana jegyeit foglalta magába.

⁶² Vö. GAIUS *Institutio* könyvének 3, 182–225. szakaszaival.

⁶³ A Digesta 47. könyve első titulus De privatis delictis címet viseli. Az első titulus első fragmentumában Ulpianus a magán deliktumok kereseteivel kapcsolatos fejtegetést: Civilis constitutio est poenalibus actionibus (D. 47,1,1) szöveggel kezdi, azaz a civiljogi eljárás büntető kereseteiben... Hasonló értelmű eligazítás található ugyanezen könyv ugyanezen titulusának 3. fragmentumában: Ha valaki bűncselekményből kifolyólag pénzbüntetésre kíván perelni, polgári peres eljárásra kell utasítani. Lásd MOMMSEN: i. m. 175. p. és 612–625. p.

⁶⁴ PÓLAY (*Verantwortung*, 62. p.) mondja, hogy az ősi jog forrásanyagaiban néhány bűncselekménynél szó esett a szándékos és szándékon kívüli elkövetésről (absichtlichen und unabsichtlichen). Lásd részletesen HÖBENREICH: *Unbeabsichtigte Tötung*, 255–56. p. Vö. MOMMSEN: i. m. 527. p.

dalmi élet fejlődésével egy sor új közbűncselekményt alakítottak ki, így a köztársaság végén ismerték és büntették bizonyos korábbi törvényeket is figyelembe véve a Sulla-féle büntetőreform értelmében a *crimen repetundarumot* (a tartományi lakosok sérelmére elkövetett vagyoni jellegű visszaélés) a *crimen de sicariis et veneficis*-t, amely elsősorban a különböző gyilkosságokat, a méregkeverést és tűzvész okozást foglalt magában. A *crimen ambitus*t (választási vesztegetést). A *crimen maiestatis* (felségsértés), aminek az előzménye az ősi Rómában a *perduellio* (hazaárulás) volt. Az új törvény a római nép mindenféle megsértését pönalizálta. A *crimen peculatus*t (a közvagyon megsértése), a végrendelet és pénzhamisítást (*c. testamentaria et nummaria*). A vonatkozó források valamennyi bűncselekménynél megkövetelték a szándékos elkövetést.⁶⁵ Az egyes törvényi tényállásokból következően büntett az a jogellenes és szándékos magatartás, amit a törvény büntetni rendel. A jogellenesség mellett a szándékosság is fogalmi eleme a bűncselekményeknek. Magából a törvény megfogalmazásából következik, hogy a cselekményt csak szándékosan lehet elkövetni, *qui homines occidendi causa cum telo ambulans* (akik gyilkolás céljából fegyverrel járnak (Just. Inst. 6,18,5), vagy a törvény szövege használja a *delictum* kifejezést (*qui dolo malo fecerit*. Ulp. D. 48,6,10 pr.). Kérdés, azonosnak mondható-e a büntetőjogi szándékosság fogalom a magánjogi szándékossággal? Látszatra igen. A kérdést csak úgy tudjuk eldönteni, ha a császárkori fejlődést és a fogalmak finomodását is figyelembe véve végezzük el a vizsgálatot. A kérdést tovább színezi az is, hogy a dologrongálásnál kifejezetten figyelembe vették a gondatlan elkövetést a többi magán bűncselekménynél nem. Így a bűncselekményekre vonatkozó kép nem egységes. Adat van azonban arra, hogy a császárkori büntetőjogi szabályokban (elsősorban Hadriánusz idejében) a gondatlan magatartást is büntetni rendelték.⁶⁶ A kérdés tisztázását csak a szándékos és gondatlan magatartások következményeinek együttes vizsgálata hozhatja meg.

6. Nincs egységes *dolus* fogalom,⁶⁷ inkább egy széles kazuisztika kialakulásáról beszélhetünk a magánjogban. A jogászok a kérdést sok esetben úgy közelítik

⁶⁵ MOMMSEN: i. m. 626. p., HÖBENREICH: *Unbeabsichtigte Tötung*: 172. p. A szerző szerint a *lex Cornelia de sicariis* féle törvény alá eső bűncselekményeknél (ez a különféle emberöléseket ölelte fel) a köztársasági korban a gondatlanságból elkövetett emberölés büntetése kizárt volt.

⁶⁶ Az egyes bűncselekményeknél az elkövetési magatartásból következett, hogy csak szándékosan lehetett azt megvalósítani, Vannak azonban olyan bűntettek is, amelyek gondatlanul is elkövethetők (emberölés, tűzvészokozás, különböző mérgek beadása) éppen ezért a köztársaságkori büntetőjogi felfogás a császárkorban változás alá kellett, hogy essen. Ez a változás Hadriánusz császár idejében következett be.

⁶⁷ Ulpianus (D. 4,3,1,2) Serviusra és Labeonra (uo.) hivatkozva megpróbálja definiálni a szándékosság fogalmát. Ezek a definíciók azonban legfeljebb a szerződési jogra alkalmazhatók, a szerződésen kívüli kár (damnum iniuria datum) nem. A közbűntettek nézve teljesen alkalmatlan fogalom. Más rászédése, becsapása, félrevezetése a szerződési területre tartozik elsősorban. Lásd MAC CORMACK: *Dolus in Republican Law. BIDR. LXXXVIII* (1985). 528. p. ZIMMERMANN: i. m. 665. és köv. p. A szerző a *dolus* fogalom alapos körülírását adja, teljes szakundér irodalommal. A. WACKE: *Zum dolus-Geriff der actio de dolo. RIDA 27* (1980) 353. és köv. p. H. ANKUM: *Responsabilità*, 151. p. a juszthinianuszi kor *dolus* fogalmának belső tartalmi jegyeit vizsgálja, különös tekintettel a keresztény ideológia hatására.

meg, hogy azt vizsgálják, milyen cselekmény nem tekinthető szándékosnak. Kétségtelen a kazuisztikából a szándékosság jellemző ismérvei összeállíthatók. Így, szándékos törvényellenes cselekedet, hogy jogtalanságot kövessenek el, csalás, mesterkedés más félrevezetésére. A csalási szándék mint lényeges elem mellett, sok esetben szükségszerű elem a károkozási szándék. A fogalmat nem lehet egy típushoz mértem megalkotni. Ezért talán hibásnak tűnik egy mindenre ráillő absztrakta fogalom megalkotása. Mindenesetre akkor beszélhetünk szándékos jogellenes magatartásról, ha az eljáró személy tisztában van azzal, hogy cselekménye köz vagy magánérdeket sért, ezért az jogellenes, ennek ellenére akarja annak eredményét.

Talán a klasszikus jogász, Paulus világít rá legjobban a *dolus* lényegére, amikor azt mondja ... *sed an dolo, quid factum sit ex facto intellegitur* (D. 44,4,1,2). Hogy ki cselekszik doloosan, azt magából a cselekményből tudjuk meg. Tehát a cselekmény ismerete nélkül aligha lehet eldönteni, hogy szándékos magatartással állunk szemben, vagy sem.⁶⁸

A magánjog területén – ahol sok esetben nincsenek előírások – a *dolus* kérdés összetettebb, a büntetőjog területén talán világosabb.

Ellentétben a *culpával* a *dolus*nak a magánjog területén nincsen többféle változata, nincsenek formái, fajai. Ezzel szemben, a *crimének* jellegéből következően többféle *dolusról* beszélhetünk a közbüntettek területén. Van a *dolus* alapesete, amikor a törvény tilalma ellenére az elkövető rossz szándéktól vezérelve végrehajtja a jogellenes magatartását. Így pl. Marcianus szerint *Lege Cornelia de sicariis et veneficis tenetur ... cuiusve dolo malo incendium factum erit...* (D. 48,8,1 pr.). A *lex Cornelia* szerint felel, aki szándékosan tűzvészt idézett elő (gyújtogatott). *Praeterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit dederit, quive falsum testimonium dolo malo dixerit* (48,8,1,1), tehát e törvény szerint felel, aki emberölés céljából mérget készített vagy adott át valakinek, aki gonosz szándékkal hamisan tanúskodott.

A felsorolt példákban egyértelmű az elkövető szándékos magatartása. Találón mondja Paulus: *In lege Cornelia dolus pro facto accipitur* (D. 48,8,7) vagyis a *lex Corneliánál* a szándékosság a cselekményből következik, abból megállapítható. Azaz, ha a törvényi rendelkezésbe ütköző magatartást tanúsít, akkor a bűncselekményt elkövette, ha magatartása szándékos volt cselekménye alapján.

Marcianus tudósít bennünket arról, hogy hogyan lehet a bűncselekményeket elkövetni

delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu. Proposito delinquant latrones, qui factionem habent: impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum veniunt: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit. (D. 48,19,11,2)

⁶⁸ Vö. Wacke: *RIDA* 27 (1980) 364. és köv. p. Különösen vonatkozik Paulus megállapítása a *crimenekre*.

Bűncselekmények elkövethetők előre kitervelt szándékkal, erős felindulásból és véletlenül. Ez utóbbival később foglalkozunk, a szándékosság vizsgálatánál ez irreleváns.

Marcellus szerint kitervelten bűnöznek a rablók (*latrones*) akik bandákba tömörülnek, kiállnak az út szélére, azzal a célzattal, hogy a kiszemelt áldozatokat megöljék, javaikat elvegyék. Ez a foglalkozásuk. Ezt a magatartást nevezhetjük előre megfontolt szándéknak is.⁶⁹ Az út szélén lesben állva (előre megfontolt szándék), lecsapnak az arra jövőkre.

Ulpianus a praetori edictumból idézve mondja, hogy aki szándékosan embereket szervez be rablásra (D. 47,8,2 pr.) valamint az, aki rablóbandát hoz létre rablásra megfontolt szándékkal (47,8,2,2) az a banda tagjaival rablás miatt büntethető. A praetori edictum szóhasználata a *dolus malus*, de a *praecedente consilio* és *homines colligit armatos* valamint a *hominibus coactis* szavak nem hagynak kétséget, hogy előre megfontoltan bűnbanda szervezéséről van szó.

A szándékosság egy másik formájáról is beszél Marcianus az *inpetu* (erős felindulásban) jelöléssel, majd hozzáteszi, hogy aki ital hatására tettelegességet követ el (verekszik) vagy fegyvert használ az büntetettik. Azonban az erős felindulásban elkövetett cselekmény büntetése enyhébb, mint egyéb szándékos gyilkossági-cselekményeké. Erről Marcianus így vélekedik ... *qui uxorem deprehensum in adulterio occidit* *divus Pius leviozem poenam irrogandum esse scripsit* (D. 48,8,1,5).

Ha tehát a férj a feleséget házasságtörésen érve megöli, enyhébben büntetendő, hisz erős felindulásban cselekedett.⁷⁰

Tovább árnyalja a szándékosság megítéléséről alkotott képet Hadrianus császár leirata Marcianus tolmácsolásában.

Divus hadrianus rescripsit eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum: et ex re constituendum hoc: nam si gladium strinxerit et in eo percusserit, indubitate occidendi animo id eum admisisse: sed si clavi percussit aut cuccuma in rixa, quamvis ferro percusserit, tamen non occidendi animo. Leniendam poenam eius, qui in rixa casu magis quam voluntate homicidium admisit (D. 48,8,1,3)

A szövegből a következő szabályok vonhatók le a szándékosság megítélésére:

⁶⁹ Természetesen a római jogászok azt a terminusz technikust, hogy előre megfontolt szándékosság, nem alkalmazták. Ezt csak a leírt esetekből lehet megállapítani. Ezek a jogesetek minden vonatkozásban megfelelnek a modern értelemben használt előre megfontolt szándék fogalmának. Vö. MOMMSEN: i. m. 626. p.

⁷⁰ Uo. 626. p., valamint HÖBENREICH (i. m. 301. p.) az erős felindulásban elkövetett cselekményt veszi vizsgálat alá.

a) „Ha valaki embert öl, de nem gyilkossági szándékkal tette, fel lehet menteni.” A jogász nem azt írja, hogy fel kell menteni, hanem hogy fel lehet, ez a körülmények vizsgálatától függ.

b) Ha valaki ölési szándékkal csak megsebesít valakit, gyilkosként kell elítélni. Ebből az következik, hogy a kísérlet az emberölésnél ugyanúgy büntetendő, mint a befejezett cselekmény.

c) A szándékosság megállapításánál vizsgálták, hogy milyen eszközt használt, ha alkalmas az emberi élet kioltására (pl. kard), ezt gyilkossági szándéknak vették. De ha valamilyen edénnyel ütött veszekedés közben, ezt nem tekintették ölési szándéknak.

d) Az utóbbi esetben enyhébben büntetendő, mert véletlen következtében állt be a halál (*casu magis quam voluntate*).

A mai viszonyok között az utóbbi eset gondatlanságból elkövetett emberölésnek minősülhetne; vagy inkább halált okozó testi sértésnek.⁷¹

Rómában nem az ismert culpával (gondatlanság) jelölték az esetet, hanem *casus-szal*, azaz véletlennek minősítették.

Visszaautalunk a D. 48,19,11,2 szöveghelyen feltüntetett elkövetési módokra, ahol a harmadik formát a kétféle szándékosság mellett *casus-szal* jelöli Marcianus, és azt hozza fel például, amikor a vadászaton a vadra dobott fegyver embert talál el.⁷²

A kérdés vizsgálatra érdemesnek tűnik, már csak azért is, mert a magánjog területén a jogtudósok a culpának számtalan válfaját, típuseseteit dolgozták ki (*c. lata, c. levis, levissima c., c. in eligendo, imperitia, infirmitas*), a büntetőjog területén viszont úgy tűnik mintha nem tudtak volna különbséget tenni a véletlenszerű események kapcsán jelentkező gondatlan magatartás és a valódi véletlen között, mindegyiket *casus-nak* tekintették.⁷³

⁷¹ A mai magyar Btk. szerint a szabályozásban két *sui generis* bűncselekményként szerepel. Az első „Aki emberölést gondatlanságból követ el” [Btk. 166. § (4) bek.] illetve a második büntett „A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a testi sértés életveszélyt vagy halált okozott” [Btk. 170. § (5) bek.]. A mai felfogás szerint az ismertetett magatartás az utóbbi minősítés szerint büntetendő. Rómában viszont az előbbi minősítés szerint jártak el, nem használták a testi sértésből eredő halál okozást, mint bűncselekményt. Ezzel kapcsolatban WACKE a következőket mondja (*Fahrlässige Vergehen*. 552. p.) *Blieb die fahrlässige Tötung grundsätzlich straflos, so Wundert es nicht, daß auch die fahrlässige Körperverletzung nicht mit öffentlicher Kriminalstrafe bedroht war. Részben fogadható csak el Wacke véleménye. Valóban a testi sértést magán deliktum keretében bírálták el, ahol csak pénzbüntetést lehetett kiszabni, de ha a veszekedésből halál következett, akkor gondatlan emberölésért büntették.*

⁷² WACKE (uo. 544–549. p.) szerint Marcianus nem beszél világosan a vadászaton történt emberölésről, nem eldöntött Marcianus szerint, hogy az *aberratio ictus*-t büntetni kell, vagy nem. Szerintünk az elvétést viszont semmiképpen sem lehet a *lex Aquilia* keretében elbírálni, ha szabad ember öléséről van szó, mert az Marcianus helyes értelmezése szerint *crimennek* minősül.

⁷³ A magánjog területén kialakult sokféle culpa formációra nézve a klasszikus jog időszakát tekintve lásd legújabban H. ANKUM: *Responsabilità*. 143. és köv. p. A szerző a culpa-formákat három kategóriába sorolja „Nelle fonti possiamo distinguere tre tipi di culpa” A büntetőjog területén viszont mondja WACKE (*Fahrlässige Vergehen*. 544. p.) a culpát összemosták a véletlen fogalmával.

7. A kérdés vizsgálatánál a forrásszövegek ismerete alapján abból indulunk ki, hogy az összes jogesetnél, ahol casus szerepel és büntetés kiszabás a cselekmény következménye, mindig megtalálható a gondatlanság is. Így valójában a gondatlanságból elkövetett magatartást pönalizálják⁷⁴ Ahol a véletlenszerű esemény mellett nem mutatható ki a gondatlanság, ott büntetésre sem kerül sor. Ezt az állítást kívánjuk a továbbiakban igazolni.

Elsőként Gaius a XII táblás törvényhez írt szövegét vizsgáljuk meg.

qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum conbusserit, vinctus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit. si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur aut, si minus idoneus sit, levius castigatur. appellatione autem aedium omnes species aedificii continentur. (D. 47,9,9)

Az itt ismertetett szöveg az irodalomban óriási vitát váltott ki.⁷⁵ Gaius szerint aki épületet, vagy ház közelében felhalmozott gabonát szándékosan felgyújtott tűzhallal büntetendő. Ha pedig véletlenül, azaz hanyagságból, akkor kártérítésre kell kötelezni, ha a tüzet kevésbé alkalmas, kevésbé jártas ember okozta, azt enyhébben kell büntetni.

Álláspontunk szerint Gaius a saját korabeli felelősségi viszonyok szabályait adja vissza, mert az ősi jog nem ismerhette a hanyagság fogalmát, még kevésbé az ügyetlen ember jogi értékelésének a lehetőségét.⁷⁶ A dolozus cselekménnyel szembeállítva a szándékosságon kívüli kört véletlennek jelöli, de hozzáteszi a hanyagságot is, amit egy enyhébb szankcióval büntet. Ugyanez vonatkozik a járatlan, ügyefogyott emberre is, aki nem szándékosan járt el. Tehát büntetőjogilag a casus (a véletlen) akkor értékelhető, ha az esemény hanyagságból (negligentia) következett be. Így Gaius szövegének a helyes értelmezése a következő: ha az eset véletlenül történt, ami az eljáró személy hanyagságára vezethető vissza, akkor büntetést kell kiszabni.

⁷⁴ Ez a megállapítás csak Hadrianus császár korától érvényes, aki rendezte ezt a kérdést. Lásd HÖBENREICH: *Unbeabsichtigte Tötung*. 305. p. Szerinte Hadrianus rendelkezései a gondatlan emberölés esetében egy szintetizáló összefoglalásnak tűnnek.

⁷⁵ Gaius szövegének értelmezése kapcsán korábban magunk is úgy véltük, hogy a si vero casu, id est negligentia magyarázó szöveg a primitív időszaknak primitív jogi szabályait, a jogban való járatlanságot akarta visszaadni, figyelemmel a magánjog területén kialakított sokféle culpa fogalomra. Ez az álláspont a büntetőjellelű források nem mélyreható elemzése alapján alakult ki, a büntetőszabályok áttekintése során megváltozott. Az irodalomra nézve lásd elsősorban PÓLAY: *Verantwortung*. 62. p. 5. jz., MOMMSEN: i. m. 837. p. 2. jz. és 923. p. 3. jz., VISKY: *Vis maior*. 23. és köv. p., MARTON: *Felelősség custodiáért*. 18. p. Egyesek posztklasszikus kori beszúrásnak tartják a mondat töredéket. Így különösen KUNKEL: *Diligentia SZ* 45 334. és köv. p. Vö. WACKE: *Fahrlässige Vergehen*. 552–54. p., aki ugyancsak a szöveg interpoláció gyanúját vizsgálja elsősorban.

⁷⁶ A minus idoneus kifejezés a kevésbé alkalmas, ügyetlen emberről szól. A klasszikuskor culpa-tagozataiban a culpa in eligendonál észlelhető, amikor a rossz kiválasztás miatt non tam idoneum hominem elegerit (Paul. D. 13,6,11) és Paul. D. 6,1,16, 1 minus idoneus...– merült fel e culpa felelősségi alakzat.

Érdemes megvizsgálni néhány emberöléssel kapcsolatos további esetet

cum quidam per lasciviam causam mortis praeuisset, comprobatum est factum ignatii taurini proconsulis baeticae a divo hadriano, quod eum in quinquennium relegasset (D. 48,8,4,1)

Ha valaki pajkosságból (tobzódásból, tréfából) halált okozott Hadrianus császár leírata szerint helyes volt a megbüntetése, ami 5 évre szóló relegatio-ban (kitiltás az adott provinciából) nyilvánult meg.⁷⁷ Az eset a Collatioban (1,11,1-4) került bemutatásra, ahol többször hangsúlyozzák az elkövető culpáját (culpa Marii Evaristi ita male acceptus fuerit). Evaristó gondatlansága okozta a halált, illetve az eset eldöntésénél a császár helyesnek tartotta az elkövető gondatlanságának a vizsgálatát, mérlegelését (moderatus es ad modum culpae).⁷⁸

A Collatio részletes esetismertetéséből a végső kicsengésű szabály bekerült a Digestába is, természetesen az indoklás szövegének megrövidítésével, így ott már a culpa nem szerepel, de nincs is különösebb jelentősége. A lényeg az, hogy a casus kategóriába tartozó cselekményeknél a culpózus magatartás miatt került büntetésre sor. A Digesta 48,19,5,2-ben felvett szöveg a gondatlan cselekmények elbírálásánál megadta a bírónak a lehetőséget a büntetés mérséklésére. Egyes szerzők⁷⁹ arra az álláspontra helyezkednek, hogy a casus-culpa esetekben a bíróságtól függ, hogy megbüntetik-e az elkövetőt vagy sem. Álláspontunk szerint ennek ellentmond Hadrianus császár irányt mutató döntése, amelyet az itt bemutatott esettel kapcsolatban hozott, amely a bíróságokra nézve kötelező volt. Erre vonatkozóan nézzük meg magát a rendelkezést.

refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere. (Ulp. D. 48,19,5,2)

A nagyobb bűncselekmények elbírálásánál különbséget kell tenni, hogy az elkövetés szándékosan, vagy véletlenül történt. Minden bűncselekménynél szükség van erre a distinkcióra, vagyis arra, hogy a megérdemelt (a törvény által előírt) büntetést kapja az elkövető, vagy enyhítsenek rajta. Nem arról van szó a leirat szerint, hogy ne büntessék a gondatlan elkövetőt, hanem arról, hogy a bíróság enyhítse a

⁷⁷ Mind WACKE: *Fahrlässige Vergehen*. 525. és köv. p., mind HÖBENREICH: *Unbeabsichtige Tötung*. 305–308. p., részletesen elemzi a Digestában, illetve a Collatioban talált szöveget.

⁷⁸ HÖBENREICH (*Unbeabsichtige Tötung*. 305–308. p.) nem vitatja a gondatlan magatartás büntetését, de úgy tekinti mintha ez a bíróság mérlegelési jogától függött. Álláspontunk szerint büntetni kellett, hogy milyen büntetést szabtak ki, az függött a bíróságtól, illetve az eset körülményeitől. Ezt Höbenreich is elismeri, de szerinte a Hadrianus rendelkezéséből nem lehet általánosítani.

⁷⁹ Lásd a 78 jz.-ben mondottakat, továbbá Wacke: *Fahrlässige Vergehen*. 525–529. p. Wacke elismeri, hogy Hadrianus császár elrendelte a gondatlan emberölés büntetését, de tág lehetőséget lát a bírói mérlegelésre. Álláspontjával egyetértünk a szövegben szereplő moderatus es ad modum culpae értelmében.

büntetését az elkövetőnek. (pl. bányamunkára száműzés szándékos ölésnél, gondatlanság esetén kitiltás a provinciából, illetve Rómából.⁸⁰

Ismert Marcianusnak a véletlen tűzvész esetével kapcsolatos állásfoglalása is.

si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima. (D. 47,9,11)

E szerint véletlen tűzvész esetén megértést kell tanúsítani, hacsak nem olyan súlyos hanyagság történt, ami közel áll a luxuriához illetve a szándékossághoz. A luxuriát a lasciviahhoz hasonlóan értelmezhetjük (tobzódás, túlkapás, könnyelműség). A szöveg egyértelmű, a casusért csak akkor felel valaki, ha az nagyfokú gondatlansága miatt állt elő.⁸¹

Callistratus Hadrianus császári leiratát ismerteti a katonák által őrzött foglyok szökése esetén, az örök felelősségét illetően (D. 48,3,12 pr). E szerint vizsgálni kell, hogy a szökés véletlenül, vagy az örök hanyagsága következtében történt (utrum nimia negligentia militum evaserit an casu), ha gondatlanságuk következtében, akkor a mulasztásukhoz mérten kell őket büntetni (si culpa eorum). Hasonló álláspontot képvisel Modestinus is (D. 48,3,14, 1-3).

Anélkül, hogy az összes idevágó forrást áttekintenénk, úgy gondoljuk sikerült valószínűsíteni, hogy néhány bűncselekményt nemcsak szándékosan, hanem gondatlanul is el lehetett követni. Az is megállapítható, hogy bizonyos terminológiai félreértésre is okot adhat az, hogy a rómaiak regulaszerűen szándékosan és szándékon kívül eső esetekről beszéltek, és ez utóbbit casus-szal jelölték.⁸² Az úgynevezett szándékosságon kívül eső területeken, ha a gondatlanság is megállapítható volt, akkor a cselekményt pönalizálták, ha nem akkor az esemény nem minősült crimennek, azaz senkit sem vontak büntetőjogilag felelősségre.

Nem tettek dogmatikailag olyan finom különbséget a casus és a culpa között, mint a magánjogi felelősségnél. Esetenként mégis látunk a jogtudósoknál erre való törekvést, mint a fentebb tárgyalt Gaius szövegben. (D. 47,9,11). E szerint ha tűzvész elháríthatatlan esemény következménye, nincs felelősségre vonás, de ha valakinek a culpa lata-ja, ami megközelíti a luxuriát, vagy a dolust, következtében állt elő a tűz, büntetésre kerül sor. Használják a magánjogban szokásos culpa-fogalmat. Callistratus kifejezetten szembeállítja a nimia negligentia-t, (nagyfokú hanyagság) a casus-szal. Tehát hanyagság esetén felel, de casus (véletlen) esetben nem (D. 48,3,12 pr). Amíg a magánjog területén szinte utolérhetetlen árnyalati finomságú kategóriákat alakítottak ki, addig a crimeneknél a casus, culpa fogalmi kör összeemosódik. Kevés általános szabályt hoztak, eseteket szabályoztak, melyek azután a

⁸⁰ Hadrianus császár leiratából Ulpianus regulaszerű szöveget készített az ítélkezési gyakorlat egységesítésére, az adott esettől elkülönítve.

⁸¹ MOMMSEN: i. m. 89. p. 2. jz. Ellenkező álláspontra helyezkedik WACKE: *Fahrlässige Vergehen*. 556. p.

⁸² A kérdés vizsgálatánál mind WACKE, mind HÖBENREICH (i. m.-k) nagyon sokszor nem véletlenről, nem gondatlanságról, hanem szándékosságon kívüli területről beszél. Így elkerülhető a culpa-casus fogalmak összeemosódásából adódó probléma.

császári leiratok és jogtudósok magyarázata alapján egyes bűncselekményeknél (emberölés, tűzvészokozás, egyes katonai bűncselekmények) a gondatlan elkövetést is büntetni rendelik.⁸³

Így a római bűncselekmény fogalmat a következőképpen határozhatjuk meg: Bűncselekmény az a jogellenes, szándékos és ha a törvény a gondatlan magatartást is bünteti, gondatlanságból elkövetett magatartás, amihez a törvény büntető szankciót fűz.

IV. Véggövetkeztetések

1. A római jog mind a magánjog, mind a büntetőjog területén egységes fejlődésen ment keresztül az objektív felelősségtől a teljes vétkességi, bűnösségi szankciórendszer kiépítéséig. E rendszer létrehozásában fontos láncszem volt a gazdasági, társadalmi fejlődés, valamint az ókori szellemi elithez tartozó, máig is utolérhetetlen szintű jogtudomány. A két jogág fejlődése, változása egymástól elválaszthatatlan.

2. Kialakították azokat a felelősségi fogalmakat, amelyek mind a magánjog, mind a büntetőjog területén alapjává váltak a modern jogok dogmatikájának.

3. A két jogág közötti különbségek az eltérő szabályozási célból fakadnak. Nem beszélhetünk külön magánjogi és büntetőjogi jogellenességről.

4. A felelősségre vonás alapja a preklasszikus kor végétől a magánjogban a szándékos, illetve gondatlan magatartásból eredő jogellenesség. Ezzel szemben a büntetőjog a szándékosan elkövetett cselekményeket pónalizálja, és csak néhány bűncselekménynél rendeli büntetni a gondatlan elkövetést.

5. A magánjog területén a szándékosságnak nincsenek fajtái, addig a büntetőjogban beszélhetünk előre megfontolt, illetve erős felindulásban elkövetett szándékos cselekményekről.

6. A magánjogban – beleértve a dologrongálást is – a gondatlanság fogalma már a preklasszikus kor végén abban a végleges formában jelent meg, amit ma is használunk. A jogtudomány a culpa fajtáit felülmúlhatatlan szinten, cizelláltan az élet által megkívánt formák szerint konstruálta meg.

7. A büntetőjogban kialakított casus fogalom nem azonos a magánjog területén használt casus fogalommal. A szándékon kívüli cselekményeket ölelte fel, amibe

⁸³ HÖBENREICH: *Unbeabsichtigte Tötung*. 287–313. p. alapos vizsgálat után arra az eredményre jut, hogy a szándékon kívül eső cselekményeknél esetről-esetre, azaz minden cselekménynél vizsgálni kell, hogy a casus mögött egy elővigyázatlan, gondatlan magatartás van-e, és ekkor büntetést lehet alkalmazni, vagy egy vis maior jellegű elháríthatatlan véletlenről beszélhetünk, és akkor nincs felelősségre vonás. Álláspontja szerint Hadriánusz császár működésének köszönhető a gondatlan magatartások pónalizálása. WACKÉ is kifejti (*Fahrlässige Vergehen*. 530–31. p.), hogy a casus és a culpa nem ellentétes fogalmak, mint a magánjogban. A casus jelentette a szándékosság hiányát, de jelentette a felelősségre vonás kizárását is. A casus sokszor gondatlan magatartást ölel fel. A szándékosságban és nem szándékosságban gondolkodó római jogászokat ez akadályozta egy szilárd büntetőjogi kategória kialakításában, a culpa és a casus viszonylatában.

beleértették a gondatlan magatartást is. Éppen ezért nem beszélhetünk olyan precíz, és árnyalt különbségekről a culpa és a casus között, mint a magánjogban.⁸⁴ A gondatlanul elkövetett bűntettek szankcionálása a császári rendeleteken alapult, amelyek széles mérlegelést biztosítottak a büntetés kiszabásánál a bíróságnak.

8. Mind a magánjog, mind a büntetőjog területén kifinomult és célszerű szankciórendszer jött létre. Ezt a képet még az sem zavarja, hogy egyes bűncselekmények a magánjogi eljárásban kerültek elbírálásra, szankciójuk viszont büntető jellegű volt. A szerződésen kívüli károknál létrehozott büntető szankció a jusztiniánuszi korra részben elveszítette büntető jellegét, a speciális jogtárgyakra vonatkozó keresetből általános, minden károkozásra alkalmazható kereset lett, s így válhatott alapjává a modern Európa kártérítési jogának.

IMRE MOLNÁR

TREFFPUNKTE DER PRIVATRECHTLICHEN UND DER STRAFRECHTLICHEN VERANTWORTUNG IN DEM ANTIKEN RÖMISCHEN RECHT

(Zusammenfassung)

1. Das römische Recht zeigt eine einheitliche Entwicklung sowohl im Privatrecht, wie auch im Strafrecht von der objektiven Verantwortung bis zur völligen Schuldfrage, bis zum Ausbau eines Schuldsanktionensystems. Die wirtschaftliche, gesellschaftliche Entwicklung, und die zur antiken geistigen Elite gehörende, bis heute unerreichbare Rechtswissenschaft waren wichtige Kettenglieder im Zustandekommen dieses Systems. Die Entwicklung und Veränderung beider Rechtszweigen sind voneinander nicht trennbar.

2. Es sind diejenige Verantwortungsbegriffe herausgebildet worden, die sowohl auf dem Gebiet des Privatrechts, wie auch des Strafrechts, bis heute als Grunde der Dogmatik des modernen Rechts geworden.

3. Die Unterschiede zwischen den zwei Rechtszweigen stammen vom unterschiedlichen Regelungsziel. Man kann aber über privatrechtliche und strafrechtliche Rechtswidrigkeit gesondert nicht sprechen.

4. Der Grund der Verantwortlichmachung ist im Privatrecht ab der preklassischen Zeit die vorsätzliche, beziehungsweise die fahrlässige Rechtswidrigkeit. Demgegenüber stellt sich das Strafrecht auf die Bestrafung der

⁸⁴ CANNATA: *Resp.* I. 11–22. p., valamint *Colpa* 116. és köv. p., MOLNÁR: *Felelősség.* 138–169. p., WACKE: *Fahrlässige Tötung.* 312. és köv. p.

absichtlichen Handlungen, nur bei manchen Verbrechen befiehlt die fahrlässige Verübung zu bestrafen.

5. Solange auf dem Gebiet des Privatrechts gibt es keine verschiedene Arten der Vorsätzlichkeit, im Strafrecht kann man auch über vorsätzliche Handeln sprechen, die vorbedacht, bzw. in heftiger Erregung begangen worden sind.

6. Der Begriff der Fahrlässigkeit ist im Privatrecht schon am Ende der preklassischen Zeit in einer definitiven Form erschienen, die auch heutzutage verwendet wird. Im Laufe des klassischen Zeitalters hat die Rechtswissenschaft die Arten der „*culpa*“ unübertreffbar, ziselliert, nach den vom Leben gewünschten Formen konstruiert.

7. Der im Strafrecht ausgebildete Begriff „*casus*“ ist mit dem gleichen Begriff auf dem Gebiet des Privatrechts nicht zu vergleichen. Es umfasst die unabsichtliche Handeln, einbegriffen auch die fahrlässigen Taten. Deswegen kann man nicht von so prezisen und nuancierten Unterschieden zwischen „*culpa*“ und „*casus*“ sprechen, als im Privatrecht. Die Sanktionierung der fahrlässigen Handeln gründete sich auf kaiserlichen Edikten, die für das Gericht bei der Auferlegung der Strafe breites Ermessen versichert haben.

8. Sowohl auf dem Gebiet des Privatrechts, wie auch des Strafrechts ist ein raffiniertes, zweckmäßiges Sanktionssystem zustande gekommen. Dieses Bild wird auch davon nicht gestört, daß einige Verbrechen im privatrechtlichen Verfahren beurteilt worden sind, aber die Sanktionen trugen strafrechtlichen Charakter. Die kriminelle Sanktion bei den ausser Vertrag verursachten Schaden hat ihren strafrechtlichen Charakter bis zur Zeit von Justinian teils verloren, aus den Klagen, die sich auf spezielle Rechtsgegenstände beziehen, wurden allgemeine, bei allen Schädigungen verwendbare Klagen, so konnte zu Grund des modernen europäischen Entschädigungsrecht werden.